

Zorica MINIĆ*, Vesna LAZOVIĆ**

UČENICI SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA I EKSTERNE PROVJERE ZNANJA

ISPITNI CENTAR I EKSTERNE PROVJERE ZNANJA

Dobra evaluacija je temelj obrazovanja, a dobre evaluacije nema bez kvalitetne eksterne provjere znanja, vještina i kompetencija učenika. Cilj ovakvih provjera znanja na nivou sistema je praćenje i kontrola ishoda obrazovanja. Eksterno testiranje je najbolji pokazatelj koliko se projektovani standardi ostvaruju. Ono pomaže smanjivanju razlika u kriterijumima ocjenjivanja među školama koje će se ovim putem evidentirati. Pored toga što je usmjereno ka kvalitetu, dobijaju se i informacije u kakvim uslovima škole postižu određene rezultate i od kojih faktora to zavisi.

Prelazak sa nastavno-lekcijskog na nastavno-ciljno planiranje omogućava veću autonomiju, ali zahtijeva i veću odgovornost škole. Na nacionalnom nivou propisani su ciljevi i standardi. Put ka njihovom ostvarivanju prepušten je školi i nastavniku. Da bi se utvrdili i kontinuirano pratili rezultati ovako organizovanog sistema, pored svakodnevnog ocjenjivanja i interne evaluacije, neophodna je i eksterna evaluacija. Eksternom evaluacijom, koja se sprovodi prema strogo definisanim procedurama i standardizovanim testovima, mjeri se da li su i koliko učenici/učenicice dostigli standarde definisane obrazovnim programima. Na kraju trećeg ciklusa osnovne škole i na kraju četvorogodišnjeg srednjeg obrazovanja učenici polažu eksterne ispite koji će biti od presudnog značaja za nastavak njihovog školovanja.

* Zorica Minić, psihometričar, Ispitni centar

** Vesna Lazović, koordinator za osnovnu školu, Ispitni centar

Institucija zadužena za eksternu provjeru znanja je Ispitni centar, osnovan kao javna ustanova od strane Vlade Crne Gore. Ova institucija obezbjeđuje stručnost i profesionalnost u pripremi i sprovođenju eksternih provjera znanja i garantuje objektivnost i zaštitu svih postupaka i podataka. Ispitni centar provjerava znanja, vještine i kompetencije učenika u Crnoj Gori kroz:

- nacionalna testiranja na kraju I i II ciklusa osnovne škole;
- eksternu provjeru znanja učenika na kraju III ciklusa osnovne škole – malu maturu;
- maturalni i stručni ispit na kraju četvorogodišnjeg srednjoškolskog obrazovanja:
 - nacionalna istraživanja;
 - državna takmičenja;
 - međunarodna istraživanja.

Eksterno testiranje obrazovnih postignuća učenika u školi izuzetno je zahtjevno i specifično u odnosu na učenike sa posebnim obrazovnim potrebama. Široki spektar oblika i programa školovanja učenika sa posebnim obrazovnim potrebama zahtijeva i različitosti u njihovom provjeravanju, odnosno vrstama i oblicima ispita koje će se postupno uvoditi.

Djeca sa posebnim potrebama su djeca sa: tjelesnom, mentalnom i senzornom ometenošću; poremećajima u ponašanju; teškim hroničnim oboljenjima; emocionalnim poremećajima; kombinovanim smetnjama; dugotrajno bolesna djeca i druga djeca koja imaju poteškoće u učenju kojima je potrebno vaspitanje i obrazovanje po obrazovnom programu sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći ili posebnom obrazovnom programu, odnosno vaspitnom programu. (Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama, čl. 4, „Službeni list RCG br. 80/04”).

PRILAGOĐAVANJE ISPITNE TEHNOLOGIJE

Učenici sa posebnim obrazovnim potrebama, koji su usvojili sadržaje propisane programom, nijesu uvijek u mogućnosti da na uobičajeni način (test) pokažu svoja postignuća. Prilagođavanjem ispitne tehnologije, koja neće ugroziti valjanost i objektivnost ispita niti dovesti bilo kog učenika u privilegovan položaj, mogu se ukloniti ove teškoće. Prilagođena ispitna tehnologija treba biti omogućena učenicima koji tokom cijeloga školovanja ili dužega razdoblja imaju posebne obrazovne potrebe

i onima kod kojih je do promjena u zdravstvenom stanju, koje uslovljavaju prilagođavanja u polaganju ispita, došlo u skorije vrijeme.

Prilagođavanje ispitne tehnologije uključuje: pristupačnost prostora za sprovođenje ispita, uz posebna pomagala, posebnu/prilagođenu opremu, prilagođeni ispitni materijal, izuzeće od ispita ili dijela koji učenik zbog vrste i stepena teškoće u razvoju ne može polagati uz pomoć ličnog pomagača (npr. slušanje za gluvu djecu), produženo vrijeme za polaganje ispita.

Prilagođavanja ispitne tehnologije zavise od vrste ispita i vrste i stepena teškoće u razvoju ili mentalnom zdravlju učenika. Za svaki ispit i svakog učenika treba napraviti individualnu listu prilagođavanja ispitne tehnologije. Potrebno je takođe provjeriti zna li učenik koristiti posebnu opremu koja je predložena.

LIČNI POMAGAČ

Ukoliko je učeniku potrebna pomoć druge osobe, kako bi odgovorio na pitanja na testu, može mu biti omogućena pomoć ličnog pomagača.

Lični pomagač mora proći obuku tokom koje će dobiti detaljna uputstva kako pomagati učeniku, zavisno od potreba, u dijelu ispita ili tokom cijeloga ispita pri: čitanju zadatka, crtanju prema uputstvu učenika, okretanju stranica, pisanju prema diktatu učenika, dodavanju pribora ili namještanju prilagođene/posebne opreme.

Učenik treba znati što pomagač smije raditi, a što ne:

- lični pomagač treba čitati samo kad učenik to zatraži;
- kada je dopuštena upotreba rječnika, lični pomagač ga može konsultovati na učenikovu molbu;
- lični pomagač može ponovo pročitati tekst, pitanje ili prethodne odgovore kada ga to učenik zamoli onoliko puta koliko to učenik poželi;
- lični pomagač mora zapisati *tačno* ono šta i onako kako mu je učenik izdiktirao i ne smije dodavati odgovore;
- lični pomagač može na zahtjev učenika poništiti grešku ali ne smije samoinicijativno prepravljati odgovor;
- lični pomagač smije zatražiti od učenika da mu objasni što je htio reći;
- lični pomagač ne smije davati savjete niti sugestije kojim će se redom rješavati pitanja...

Kada učenik polaže ispit u posebnoj prostoriji, uz ličnoga pomagača mora biti i dežurni nastavnik.

ISTRAŽIVANJE

UČENICI SA POSEBNIM OBRAZOVNIM POTREBAMA U RAZREDIMA KOJI SU SE EKSTERNO TESTIRALI 2011. GODINE

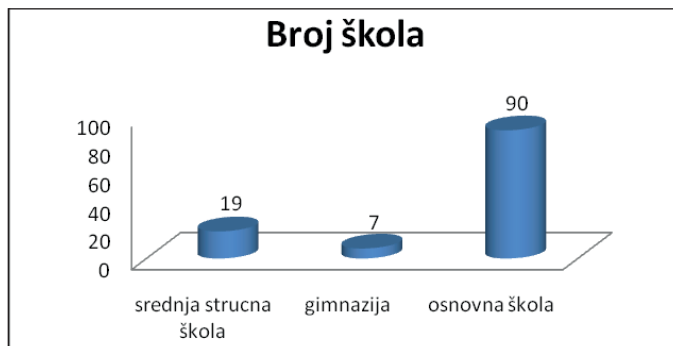
Pripremajući se za ovaj zahtjevan posao, naišli smo na niz problema. Nedostatak ažurirane baze o ovim učenicima, nepotpunost dokumentacije, neupotrebljivost rješenja i Individualnog razvojnog obrazovnog plana (u daljem tekstu IROP).

Kako bi se na vrijeme pripremili, uradili smo istraživanje sa ciljem prikupljanja podataka o ovim učenicima. Konstruisali smo upitnik namijenjen školskim koordinatorima u svim školama u Crnoj Gori koje rade po novim programima. Interesovao nas je broj učenika sa pojedinim vrstama teškoća, dokumentacija koju ova djeca imaju, mišljenje koordinatora (uglavnom stručni saradnici) o eksternom testiranju učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.

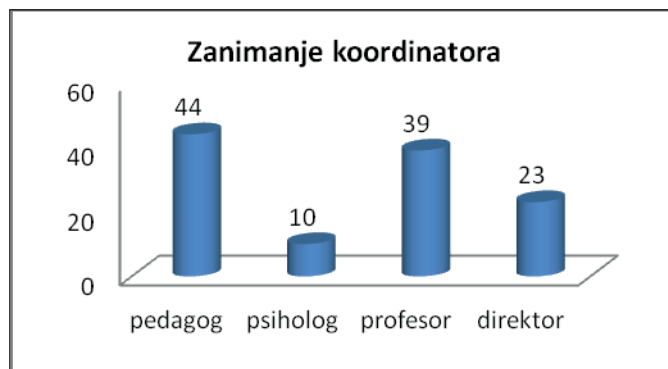
UZORAK

Planirano je da u istraživanju učestvuju koordinatori svih osnovnih škola (162), svih gimnazija (21) i srednjih strućnih škola (34) u kojima se realizuje eksterni stručni ispit. Nijesu svi koordinatori prisustvovali sastanku tako da je ukupno anketirano 116 predstavnika škola (grafik br. 1).

Blizu polovine koordinatora su stručni saradnici u školama, pedagogi ili psiholozi (grafik br. 2). Pretpostavljamo da oni imaju najpouzdanije informacije o učenicima i najkompletniji uvid jer su članovi tima za izradu IROP-a i prate sve učenike u školi.

Grafik br. 1 – broj škola po nivoima i vrsti u kojima ima djecu sa posebnim obrazovnim potrebama

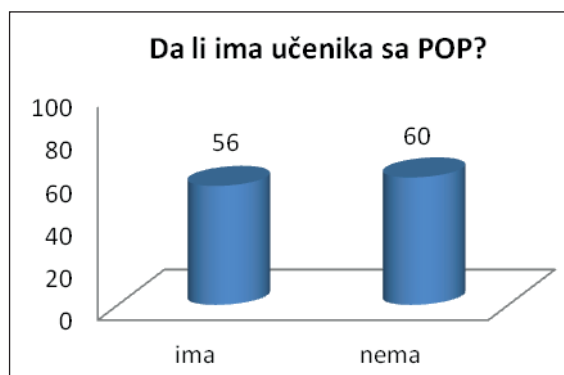
Grafik br. 2 – zanimanje koordinatora koji su anketirani o djeci sa posebnim obrazovnim potrebama

INSTRUMENT

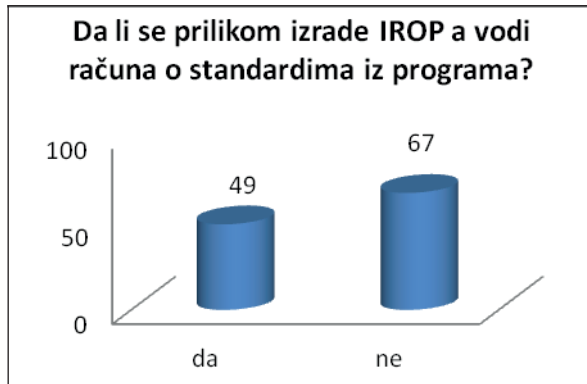
Anketa za prikupljanje broja učenika prema posebnim obrazovnim potrebama u razredima koji se eksterno testiraju u osnovnoj školi (III, VI i IX) i u srednjoj školi svi razredi.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U skoro polovini škola ima djece sa posebnim obrazovnim potrebama (grafik br. 3). U 13 srednjih škola ima djece sa oštećenjima vida, oštećenjima sluha, poremećajima govora, hroničnim bolestima, kombinovanim smetnjama. Samo jedan učenik ima rješenje o usmjeravanju u IROP.

Grafik br. 3 – broj škola u kojima ima djece sa posebnim obrazovnim potrebama

Grafik br. 4 – broj škola u kojima se polazi od standarda redovnih programa pri izradi IROP-a

U osnovnoj školi u III, VI i IX razredu ukupno su anketiranjem evidentirana 332 učenika od kojih 142 učenika ima rješenje. Za 129 učenika je urađen IROP koji je negdje zasnovan na rješenju, dok u nekim slučajevima djeca ga i nemaju. Za neke oblike obrazovnih potreba IROP se ne radi. Pojedini učenici imaju IROP (12), a nemaju rješenje o usmjeravanju.

Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori predviđa da se „profesionalnom orijentacijom obezbjeđuje da se dijete upiše u srednju školu čiji programski zahtjevi odgovaraju njegovim sposobnostima. Redovni plan i program je polazna osnova za podsticanje razvojnih mogućnosti djece sa posebnim obrazovnim potrebama” (str. 26). Kako je Ispitni centar uradio kataloge znanja prema standardima iz programa, zanimalo nas je koliko se u izradi IROP-a polazi od standarda iz programa, odnosno kataloga.

Stručni saradnici, u saradnji sa predmetnim profesorima, trebali bi voditi računa u izradi IROP-a o standardima iz predmetnih programa. U

„U redovnoj nastavi ima djece koja su očigledno sa posebnim potrebama, a nemaju rješenje o usmjeravanju.” Za određeni broj djece se iz tog razloga nije radio ni IROP, dok se u jednom broju škola ipak to radi. Uz to ima djece koja ne mogu postići ni minimalne standarde koji su predviđeni Katalogom znanja. U mnogim mjestima ne funkcionišu mobilni timovi, kažu anketirani.

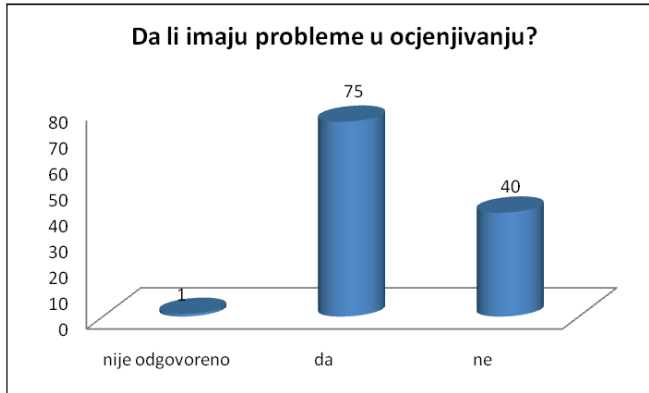
Učenici veoma teško mogu da pokažu i onaj mali dio znanja koji su usvojili, a posebno kada se radi o individualnom radu. Ponekad je neophodno određenog učenika izdvojiti u posebnu prostoriju. Za neke učenike je veoma teško formulisati pitanja, drugi, recimo, ne mogu koristiti pribor za geometrijsko crtanje ili imaju teškoće u razumijevanju teksta, pisanju ili računanju, neki se slabo orijentišu u prostoru, nezainteresovani su... Ima učenika koji zbog kratkotrajnog pamćenja, auditivne i vizuelne pažnje na jednom času znaju da odgovore na neka pitanja, a na sljedećem ne. Profesori imaju problem i da prilagode postojeće uslove i sredstva nekim učenicima. Ponekad je problem i naći najadekvatniji pristup djetetu. Problemi su i u kriterijumu ocjenjivanja. Nastavnici ocjenjuju „proizvoljno”, jer nemaju jasne standarde. Ocjenom nagrade svako postignuće učenika i to ima isključivo motivacionu funkciju. Ista ocjena kod različitih učenika ima potpuno različitu vrijednost i značenje. Događa se da učenik VII razreda ima postignuća na nivou minimalnih standarda III razreda.

Vrlo često se pominje i izostanak saradnje sa roditeljima. „Oni smatraju da su upisom djeteta u školu završili svoje obaveze.”

Poteškoće su vezane i za izvođenje nastave u odjeljenjima koja imaju učenike sa posebnim potrebama, jer se oduzima veliko vrijeme koje bi profesori posvetili ostalim učenicima, odvlači im se pažnja, dolazi do sukoba među djecom...

Preporuke za prevazilaženje prepreka kad je u pitanju provjera znanja su sljedeće: prilagođavanje provjere znanja potrebama djeteta, obezbjeđivanje potrebnog vremena i mjesta za provjeru znanja, izrada posebnih kriterijuma za ocjenjivanje, koristiti uglavnom pitanja gdje su ponuđeni odgovori, pa učenik da zaokruži tačan ili poveže tačne odgovore. Ako, pak, moraju biti pitanja otvorenog tipa, preporuka je da se traže što kraći odgovori, možda i samo DA/NE. Nekad je neophodno imati određena didaktička pomagala, a vrlo često i prisustvo nastavnika. U nekim slučajevima je provjeru moguće obaviti samo usmenim putem. Bilo bi dobro da oni koji su izvršili kategorizaciju povremeno i prate napredovanje djece. „Neophodno je raditi jasniju i precizniju kategorizaciju.”

slučajevima gdje se to ne radi, pruženo je objašnjenje da to nije moguće, jer su ti standardi daleko od mogućnosti djece. Problem u izradi IROP-a je, prema njihovim riječima i to što komisija donosi potpuno identična

Grafik br. 5 – broj škola i procjena problema u ocjenjivanju

rješenja bez obzira na vrstu smetnje. Kad se ne polazi od standarda iz kataloga znanja, onda se polazi od trenutnih mogućnosti djeteta.

Opšta je konstatacija da profesori imaju problema kad je u pitanju provjera znanja učenika sa posebnim potrebama (grafik br. 5). Navode nedostatak edukacije za profesore.

Zabrinjava činjenica da ima i onih koji smatraju da se kod određenih poteškoća (autizam) teško mogu prevazići problemi.

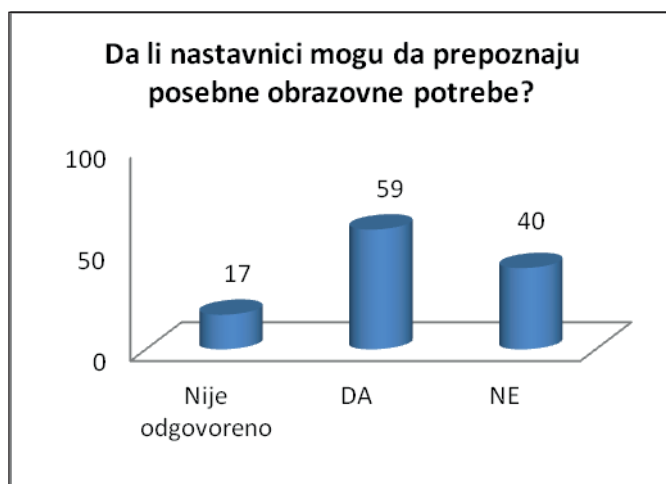
Na pitanje koji su dostupni resursi u školi koji doprinose prevazilaženju prepreka navode ljudski resurs (saradnja nastavnika, pedagoško-psihološke službe, roditelja), ulaz prilagođen djeci sa određenim smet-

Pominju se kao mogućnost i saradnja sa Centrom za djecu sa posebnim potrebama, Zavodom za školstvo, Ispitnim centrom i Ministarstvom prosvjete i sporta, ali se i ističe da na neka pitanja postavljena Ministarstvu nema odgovora ili su oni demagoški i neprimjereni. „Sve probleme sa kojima se susrijemo u inkluzivnom obrazovanju, uglavnom rješavamo sami. Do sada se niko od stručnjaka nije istinski bavio praćenjem funkcionisanja i napredovanja ovih učenika u redovnim školama. Komunikacija se odvija samo preko papira.” Tako se stručni saradnici i nastavnici snalaze tražeći stručnu literaturu, putem interneta, koristeći iskustva kolega...

Međutim, sve ovo zavisi od individualne zainteresovanosti i snalaženja.

njama, vršnjake, a ima i komentara da su svi resursi u školama iskorišćeni u određenim slučajevima, ali da su rezultati izostali.

Pomoć roditelja, saradnja sa mobilnim timom i Centrom za podršku djeci sa posebnim potrebama su neki od resursa van škole, a koji bi se mogli koristiti za prevazilaženje problema u provjeri znanja kod učenika sa posebnim obrazovnim potrebama.

Grafik br. 6 – broj škola u kojima nastavnici mogu procijeniti POP

Iz prethodno navedenog se može i očekivati podijeljenost anketiranih u mišljenju da li su nastavnici u stanju da prepoznaju posebne potrebe učenika (grafik br. 6), kao i da spram toga obezbijede najbolji pristup za rad. Oni koji misle da se nastavnici ne mogu izboriti sa ovim problemom, obrazlažu to nedovoljnom obučenošću, tj. da oni nijesu kompetentni za rad sa svim tipovima djece sa posebnim potrebama (širok pojam sam po sebi). Navode i nedovoljnu informisanost od strane roditelja.

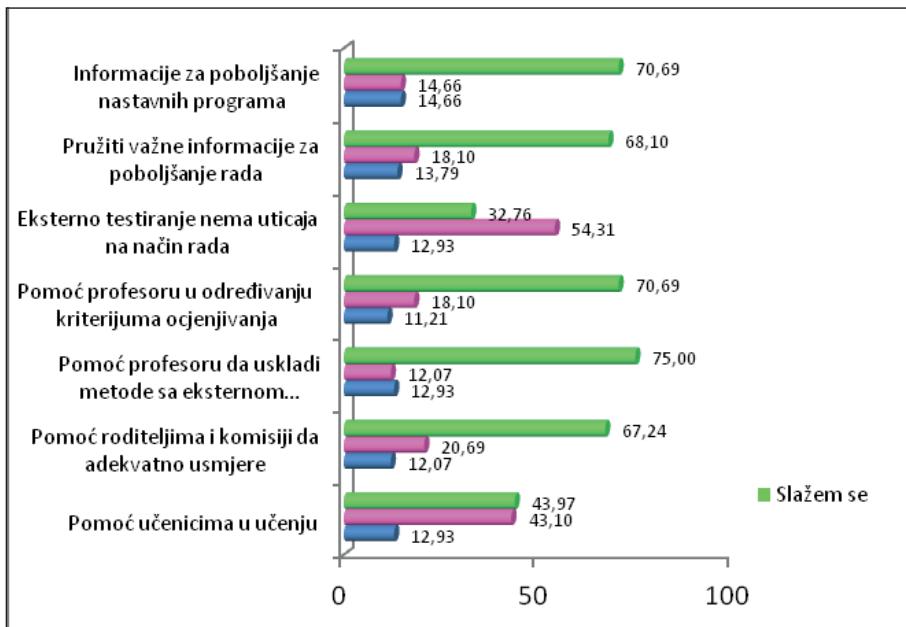
„Za sada ne postoje ni prilagođeni nastavni materijali, udžbenici i priručnici koji bi nastavniku pomogli u radu.”

Jedan broj anketiranih navodi da i sami nastavnici govore da ne posjeduju dovoljno znanja i vještina da bi radili sa ovom djecom.

Nastavnici su kompetentni da prepoznaju posebne potrebe djeteta, ali ne i da obezbijede najbolji pristup u radu, odgovor je najvećeg broja anketiranih. Razlozi se nalaze u nedostatku vremena, brojnosti odjeljenja, neobučenosti, prostornim, didaktičkim i materijalnim uslovima, nemogućnosti konsultovanja sa stručnjacima (posebno u manjim mjestima). Vrlo često nastavnici nijesu motivisani i raspoloženi za rad. Ističe se površan pristup problemu, jer se djeca sa posebnim potrebama, uglavnom, „prevode” iz razreda u razred. Većina nastavnika u čijim se odjeljenjima nalaze učenici sa posebnim potrebama traži asistente u radu.

Anketirani su mišljenja da će eksterna provjera značajno podići kvalitet rada sa ovom djecom kroz pružanje informacija korisnih za poboljšanje programa, načina rada, kriterijuma ocjenjivanja i pronalaženje efikasnih metoda obuke (grafik br. 7). Rezultati eksterne provjere će biti i značajna pomoć roditeljima i komisiji da adekvatno usmjere dijete.

Kad su u pitanju preporuke koje se odnose na eksterno testiranje djece sa posebnim obrazovnim potrebama, jedan broj anketiranih podržava ideju da se ovo testiranje prilagodi djeci. Po njima je veoma va-

Grafik br. 7 – mišljenje o uticaju eksterne provjere na rad sa djecom sa POP (%)

žno da Ispitni centar dobije, pored dobro urađenog IROP-a, i jasne sugestije. Predlažu što raznovrsnije oblike obuka i osposobljavanja nastavnog osoblja. Ima i predloga da se test sastavlja u školi uz pomoć svih koji učestvuju u vaspitno-obrazovnom procesu ove djece. Izdvajamo neka od mišljenja:

„Mislim da će eksterno vrednovanje pomoći djeci sa posebnim potrebama, kako da bolje uče, tako i da se unaprijedi cjelokupan vaspitno-obrazovni rad sa njima. Naime, ovaj vid testiranja će pomoći profesorima i dati im smjernice koje će im ukazati na koji bi način bilo najbolje raditi.”

„Eksterno testiranje može biti putokaz za način vrednovanja i procjene znanja ovih učenika.”

„Svakako eksterna provjera znanja, kako bi imao uvid u njihov rad i stečena znanja.”

„Nažalost, praksa je da su ta djeca samo fizički prisutna u učionici i da se „prevode” u sljedeći razred bez ikakve provjere postignutog. Zato, obavezno eksterna provjera”

„Mislim da bi trebalo kontaktirati i prikupiti podatke iz svih škola. Iskustva i primjere objediniti.”

„Uključiti i ove učenike u eksterno vrednovanje znanja tako što će se uskladiti pitanja sa mogućnostima djeteta.”

„Eksterno vrednovanje se dobro organizuje, ali rad sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama zahtijeva kontinuirano angažovanje svih subjekata u školi i mobilnog tima.”

Ima i mišljenja da djecu sa posebnim potrebama ne treba uključiti u eksterno testiranje, već akcenat staviti na socijalizaciju ovih učenika. Razlozi su različiti:

„Neki učenici uključeni u inkluzivno obrazovanje kojima je urađen IROP ne mogu da savladaju ciljeve razreda koji pohađaju, pa im se standardi snižavaju za pojedine predmete i za nekoliko razreda. Kako ih eksterno testirati?”

„Zbog specifičnosti teškoća veoma je teško sastaviti test, a odvajanje u posebnu prostoriju može imati negativne efekte.”

„Eksterna provjera znanja može da donekle pomogne roditeljima i nastavnicima, ali samom učeniku ne. Mislim da učenici treba da rade prilagođeni test, ali da se ne vrednuje.”

„Eksterno testiranje ovih učenika treba dobro planirati i u saradnji sa školom edukovati profesore za ovako složen i osjetljiv problem. Treba voditi računa da se sa školom uspostavi dobra komunikacija u cilju evidencije ovih slučajeva i dobre pripreme za njihov prijem u školu i kasnije uključivanja u eksterna testiranja. Posebno treba obratiti pažnju na njihove roditelje koji pružaju najveći otpor da se ova djeca posebno tretiraju u školi.”

„Problem rada sa ovom djecom i mjerenje njihovih postignuća je zaista kompleksno. Morali bi da postoje jasni standardi znanja, mobilni timovi koji bi obilazili škole, personalni asistenti u učionicama...”

„Mislim da bi učenici sa posebnim potrebama trebali biti oslobođeni eksternog testiranja, jer oni imaju vrlo specifične obrazovne programe, rade po posebnim planovima, a ocjena sa testa nema nikakvog uticaja na njihov dalji napredak.”

PRILAGOĐAVANJE ISPITNE TEHNOLOGIJE U ZAVISNOSTI OD POTREBA DJETETA

Zahtjev za prilagođavanje ispitne tehnologije za učenike mora potvrditi škola koja Ispitnom centru upućuje zahtjev za polaganje ispita pod prilagođenim uslovima.

„Trebalo bi da Ispitni centar u predstojećem periodu postavi set testova u skladu sa predloženom diferencijacijom na tri nivoa redovnog plana i programa. U tom smislu procjenjivanje ishoda kod djece sa posebnim obrazovnim potrebama bi se vršilo kroz testove koji procjenjuju tri nivoa postignuća. Takođe, Ispitni centar bi trebalo da postavi testove u skladu sa posebnim planovima i programima koji će se realizovati u posebnim ustanovama i ustanovama zatvorenog tipa. Ispitni centar nije ograničen rješenjem o usmjeravanju djeteta već svoje testove postavlja u odnosu na usvojene planove i programe. Informaciju na godišnjem nivou o broju djece koja se obrazuju po prilagođenim i posebnim programima Ispitnom centru dostavlja Zavod za školstvo”. Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori str. 28.

OPŠTI USLOVI

Prije ispita sa učnikom treba obaviti razgovor i stvoriti odnos povjerenja. Razgovor treba da obavi stručna služba (pedagog ili razredni starijšina) kako bi se učenik lično upoznao s tim šta je to eksterni ispit, koji su njegovi zadaci, tj. šta se od njega očekuje. Razgovor se može obaviti i više puta, pa se tako sa učnikom može razgovarati na temu koja su njegova očekivanja, ima li kakve strahove vezane za sprovođenje navedenoga, vidi li kakav problem i kako bi ga mogao riješiti.

PRILAGOĐAVANJE ISPITA UČENICIMA SA OŠTEĆENJEM VIDA

U obrazovnom i pedagoškom smislu učenici s oštećenjem vida dijele se na:

1. slijepi, koji u procesu obrazovanja koriste Brajevo pismo,
2. slabovide, koji u procesu obrazovanja koriste pismo za videće (crni tisak), veličine slova font Times New Roman 22 ili manje.

Čitanje učenika sa oštećenjem vida – Na osnovu pojedinačne dijagnoze slabovidosti, potrebno je slabovidom učeniku osigurati optimalne uslove za čitanje, a to podrazumijeva: odgovarajući tip i veličinu slova, odgovarajući razmak među slovima i redovima, papir koji ne bliješti, odgovarajući kontrast između podloge i teksta, osvjtljenje primjereno učeniku i nagib klupe.

I uz optimalne uslove slabovidi učenici imaju često većih teškoća u čitanju. Nekontrolisano titranje očiju (*nystagmus*) jedna je od dijagnoza koje često prate slabovidost i stvaraju dodatne teškoće pri čitanju.

Ovi učenici se koriste olovkom koja mora ostavljati jači trag, tj. mekom olovkom ili flomasterom. Kod pisanja kao i kod čitanja potrebno im je osigurati primjereno osvjtljenje. Urednost (oblik slova, praćenje reda i sl.) i brzina pisanja kod slabovidih učenika često zaostaju za standardima koje postižu učenici normalne oštine vida pa im je za pismene zadatke potrebno osigurati više vremena.

Lični pomagač – Lični pomagač pomaže učeniku pri čitanju zadataka, skiciranju, crtanju i zapisivanju odgovora, ako slijepi učenik iz objektivnih razloga do polaganja ispita nije u potpunosti savladao Brajevo pismo.

Vrednovanje rada učenika – Pri analizi, interpretaciji i vrednovanju rada učenika neophodna je pomoć defektologa specijaliste za rad sa učenicima oštećenog vida.

Vrijeme trajanja ispita – Korišćenje Brajevog pisma zavisi i od fizičkih predispozicija, tj. osjetljivosti jagodica prstiju, razvijenosti fine motorike, eventualnih fizičkih oštećenja, pa je potrebno produžiti vrijeme trajanja ispita. Maksimalno produženje trajanja ispita je 100%.

Našom anketom smo dobili podatak da u 8 škola (3 srednje i 5 osnovnih), u odjeljenjima koja se eksterno testiraju, ima 30 učenika sa oštećenjem vida (tabela br. 1). Samo jedan učenik ima urađen IROP.

Tabela br. 1 – Broj škola u kojima ima djece sa oštećenjem vida

Oštećenje vida	broj	%
ima	8	6,90
nema	108	93,10
Ukupno	116	100,00

PRILAGOĐAVANJE ISPITA UČENICIMA SA OŠTEĆENJEM SLUHA

Kada se radi o oštećenju sluha, s obzirom na *stepen oštećenja* razlikujemo dvije osnovne grupe: gluve i nagluve osobe.

Prilagođavanje ispitnog materijala – sva uputstva koja se daju usmeno, gluvim i nagluvim učenicima potrebno je dati i u pisanom obliku.

U ocjenjivanju eseja ne treba uzimati u obzir gramatičke greške, kao što je nepravilna upotreba roda i padeža. Treba ocjenjivati pravopisne greške i sadržaj napisanoga. Sa ovim oštećenjem ima 11 učenika u 11 škola (Tabela br. 2). Jedan učenik pohađa srednju školu, a ostali su u osnovnoj. Za oko polovinu učenika je urađen IROP.

Tabela br. 2 – Broj škola u kojima ima djece sa oštećenjem sluha

Oštećenje sluha	broj	%
ima	11	9,48
nema	105	90,52
Ukupno	116	100,00

PRILAGOĐAVANJE ISPITA UČENICIMA SA POREMEĆAJIMA GOVORNO-GLASOVNE KOMUNIKACIJE I SPECIFIČNIM TEŠKOĆAMA U UČENJU

Specifične teškoće u učenju obuhvataju populaciju učenika koji uprkos svojim očuvanim saznavnim (intelektualnim) sposobnostima, nepostojanju organskih ili senzornih oštećenja, drugih vidljivih (poznatih) bioloških i/ili psiholoških činilaca ne uspijevaju u postizanju akademskoga uspjeha.

U navedenu populaciju spadaju učenici s različitim jezičko-govornim teškoćama (kao npr. posebne jezičke teškoće, dispraksija, disleksija, disgrafija, diskalkulija) kao i učenici s ADD-om ili ADHD-om (poremećaji pažnje i hiperaktivnost).

Prilagođavanje ispitne tehnologije – Kod disgrafičnih teškoća (i/ili izrazito nečitkog rukopisa) učeniku treba omogućiti pisanje na računaru.

Prilagođavanje ispitnoga materijala – Ispitni materijal treba prilagoditi na sljedeći način:

- izbjegavati velike tekstualne cjeline (tekst podijeliti u kraće odlomke);
- za tekst koji disleksičar treba pročitati upotrebljavati bez kratkih crtica na krajevima; veličina slova treba biti minimalno 12 pt ili 14 pt;
- upotrebljavati podebljana (bold) ili istaknuta slova;
- izbjegavati kosa slova (italic) i podvučeni tekst;
- izbjegavati podvlačenje naslova ili nizova riječi, jer to može dovesti do vizuelnog spajanja riječi;
- povećati razmak između slova i redova i odvajati redove dvostrukim razmakom;
- redove poravnavati na lijevoj strani, izbjegavati obostrano poravnanje;
- upotrebljavati široke margine;
- razdijeliti tekst u manje cjeline i organizovati ga pomoću numeričkog nabravanja u odvojenim redovima, a ne u kontinuiranom nizu;
- upotrebljavati mat papir umjesto sjajnoga bijeloga papira (najbolje blijedožuta boja);
- oblikovanje stranice treba biti jednostavno;
- kod jezičkih teškoća ne zahtijevati da se učenik izražava semantički i sintaksički složenim rečenicama;

– dati mogućnost izbora tačnog odgovora (1 tačan odgovor) između više ponuđenih (kada je to moguće, a da ne umanjuje nivo traženog znanja);

Kod jače izraženih disleksičnih i disgrafičnih teškoća može se **izuzeti** pisani dio ispita i učeniku dati mogućnost usmenoga polaganja uz pomagača, pri čemu mu pomagač čita pitanja.

Potrebno je osigurati pomagača:

- ako učenik ima izrazitih teškoća u čitanju (disleksija) i
- kada disleksične smetnje mogu uticati i na provjeru znanja iz matematike pa je potrebno učeniku pročitati problemski zadatak, provjeriti je li razumio ispravno znakove – brojeve, matematičke znakove (plus, minus, puta, podijeljeno...), a računanje neka rješava sam.

Vrijeme trajanja ispita – Vrijeme za rješavanje pisanih zadataka potrebno je produžiti za 50% više od predviđenoga.

Tabela br. 3 – Broj škola u kojima ima djece sa poremećajima govora

Poremećaji govora	broj	%
ima	21	18,10
nema	95	81,90
Ukupno	116	100,00

Anketirani koordinatori su prijavili 78 učenika u razredima koji se eksterno testiraju u 21 školi (Tabela br 3). Njih 13-oro ima rješenje o usmjeravanju.

DISKALKULIJA

Diskalkulija je djelimičan poremećaj u procesu usvajanja matematike koji se može pojavljivati u svim ili samo određenim matematičkim područjima. Učenik napreduje u usvajanju matematike, ali mnogo sporije od svojih vršnjaka i neadekvatno svojoj mentalnoj dobi.

Razvojna diskalkulija je poremećaj matematičkih sposobnosti pri čemu učenik može biti djelimično ili u potpunosti (akalkulija) onemogućen za izvođenje računskih operacija.

Prilagođavanje ispitne tehnologije – Tehnička prilagođavanja:

- dopustiti upotrebu kalkulatora i

– dopustiti upotrebu tablica za izračunavanje ili formula i postupaka za rješavanje zadataka.

Prilagođavanje ispitnoga materijala:

– dodatni papir za izračunavanje zadataka s jače označenim linijama i kvadratima i

– jače, većim fontom štampati brojeve i jezički dio zadatka (kao za disleksiju)

Osigurati učeniku pomagača (da pročita u djelovima jezički dio zadatka, provjeriti je li razumio ispravno znakove, dopustiti mu, ukoliko je potrebna, pomoć pri potpisivanju brojeva).

Vrijeme trajanja ispita:

Vrijeme za rješavanje zadataka potrebno je produžiti za 50% više od predviđenoga.

DISPRAKSIJA

Dispraksija podrazumijeva teškoću motornog planiranja pokreta i nemogućnost izvođenja brzih i vještih pokreta pri čemu intelektualne sposobnosti djeteta nijesu narušene.

Prilagođavanje ispitne tehnologije – Tehničko prilagođavanje:

– dovoljno prostora za rad (nije potreban odvojeni prostor nego više mjesta u klupi);

– prilagođena olovka teškoćama (deblja hemijska olovka);

– papir za pisanje sa linijama ili kvadratima (više komada).

Vrijeme trajanja ispita – Vrijeme za rješavanje zadataka potrebno je produžiti za 50% više od predviđenoga.

Tabela br. 4 – Broj škola u kojima ima djece sa poremećajima motorike

Oštećenje motorike	broj	%
ima	18	15,52
nema	98	84,48
Ukupno	116	100,00

U 18 od 116 anketiranih škola ima 25 učenika sa poremećajima motorike (tabela br. 4). U 12 škola je po jedan učenik u odjeljenjima koja se eksterno testiraju, u 5 škola ima po 2 učenika i u jednoj 3 učenika. Za

8-oro djece je urađen IROP. Takođe za 8 učenika sa hroničnim bolestima je urađen poseban program. Ovakvih učenika je 40 u odjeljenjima koja se eksterno testiraju ove školske godine.

Anketirani su naveli da u pomenutim odjeljenjima ima 44 učenika sa poremećajima ponašanja, od čega je 18 učenika sa poremećajem pažnje. Sa kombinovanim smetnjama navedeno je da ima 65 učenika.

PRILAGOĐAVANJE ISPITA UČENICIMA SA PROBLEMIMA MENTALNOG ZDRAVLJA

Tehnička prilagođavanja – Moguća tehnička prilagođavanja su: izdvojeni prostor, dobro osvijetljenje bez dodatnih podsticaja (najbolje prva klupa u sredini da učenika ne ometaju spoljašnji nadražaji).

Potrebno je omogućiti učeniku da donese vodu, slatkiše, lijekove, papirne maramice.

Dežurni administrator – Po pravilu treba biti unaprijed pripremljena osoba u koju učenik ima najviše povjerenja. Treba da:

- daje jasna uputstva koja izgovara glasno i polako
- ostvari kontakt očima
- usmjeri pažnju polaganjem ruke na rame učenika
- da pravovremena obavještenja o promjenama ili potrebi za promjenama aktivnosti (npr. imaš još pet minuta do kraja rada)
- omogući učeniku da uputstva ili zadatke izgovara naglas
- smanji frustraciju učenika tokom ispita omogućujući mu kratke pauze.

Vrijeme trajanja ispita – Učeniku je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita do 35% više od uobičajenog predviđenog vremena za rješavanje zadatka, u slučajevima kada je neophodno da se učenik odmori, promijeni položaj, da se umiri ako je vidno uznemiren, uzme lijekove i sl.

PRILAGOĐAVANJE ISPITA UČENICIMA SA SNIŽENIM INTELEKTUALNIM SPOSOBNOSTIMA

Opis populacije – Odstupanja u intelektualnom funkcionisanju najčešće se prepoznaju kao teškoće u izvođenju različitih misaonih operacija (npr. povezivanja i zaključivanja, analiziranja, generalizovanja i apstrahovanja i rješavanja problema), što znatno otežava proces učenja i usvajanja školskih sadržaja kao i socijalno prihvatljivih ponašanja. Radi postizanja odgovarajućeg socijalnog funkcionisanja, potrebno je za uče-

nike sa sniženim intelektualnim sposobnostima primijeniti individualizovane i prilagođene uslove, individualnu pomoć i podršku u skladu sa njihovim razvojnim sposobnostima i mogućnostima kako tokom školovanja tako i prilikom polaganja ispita.

Prilagođavanje ispitne tehnologije – Opšti uslovi:

– osigurati izdvojeni prostor uz dobro osvjetljenje bez dodatnih stimulusa (vizuelnih i slušnih);

– nastojati uspostaviti ugodno okruženje koje će učenika osloboditi straha;

– najviše treba voditi računa o vremenu zbog toga što su učenici sa sniženim intelektualnim sposobnostima spori, kratkotrajnog i slabije razvijenog pamćenja, labilne pažnje.

Prilagođavanje ispitnoga materijala – Prilagođavanje ispitnog materijala odnosi se na prilagođavanje štampe, prilagođavanje zadataka i/ili uputstava.

Prilagođavanje štampe:

– razdijeliti tekst u manje cjeline i organizovati ga pomoću numeričkog nabiranja u odvojenim redovima;

– prilagođeni uvećani format papira – učeniku s grafomotoričkim teškoćama omogućiti pisanje na većem formatu;

– ne zahtijevati da se učenik izražava semantički i sintaksički složenim rečenicama;

– dati mogućnost odabira tačnoga odgovora između više ponuđenih ili samo da podvuče tačan odgovor;

– za učenike koji imaju velike teškoće u govoru i za učenike sa perceptivnim teškoćama potrebno je ispitni materijal sročiti bez suvišnih pojedinosti i davati ga zadatak po zadatak.

Lični pomagač – Lični pomagač treba biti osoba u koju učenik ima povjerenje.

Pomagač tokom cijeloga ili dijela ispita:

– daje jasna uputstva;

– usmjerava učenikovu pažnju;

– daje pravovremena obavještenja o promjenama ili potrebi za promjenama aktivnosti;

– strpljivo daje usmena uputstva i čeka dok učenik odgovori; ako ima teškoća u govoru ne prekida ga i ne sugerše mu odgovor.

Pomagač će učeniku tokom cijeloga ili dijela ispita pomagati u:

– čitanju zadatka i

– pisanju prema diktatu učenika (kod izrazito nečitkog rukopisa, kod izrazito sporog pisanja, kod specifičnih teškoća u učenju, a kada učenik nije u mogućnosti da se služi računarom).

Vrijeme trajanja ispita – Učeniku je moguće produžiti vrijeme trajanja ispita od 35% do 50% više od uobičajeno predviđenog vremena za rješavanje zadatka.

Tabela br. 5 – Broj škola u kojima ima djece sa sniženim intelektualnim sposobnostima

Snižene intelektualne sposobnosti	broj	%
ima	37	31,90
nema	79	68,10
Ukupno	116	100,00

Prema navodima koordinatora u odjeljenjima koja se eksterno testiraju ima 144-oro djece sa intelektualnim smetnjama (Tabela br 5). Većina učenika nema rješenje o usmjeravanju, a tek u svakoj drugoj školi se radi IROP za ovu djecu.

ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja nameću potrebu veoma ozbiljnog pristupa, kako u pripremi tako i u realizaciji testiranja i ispita za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama. Da je ovo veoma zahtjevan proces govori široki spektar različitih obrazovnih potreba i načina prilagođavanja nastave, testiranja i ispita. Ispitni centar je shvatio svoju ulogu u ovom procesu, ali kao što rekoše naši saradnici iz škola, nezamisliva je uspješna realizacija bez kvalitetnije saradnje svih nadležnih institucija sa neposrednim izvršiocima u školama koji ukazuju na niz propusta i problema. Analizirajući iz ugla Ispitnog centra, a koristeći i dosadašnje petogodišnje iskustvo kroz nacionalna testiranja, nameće se opravdana zabrinutost. Ovim radom smo željeli da na vrijeme ukažemo na potrebu ozbiljnijeg uključivanja svih aktera kako bi djeci sa posebnim potrebama obezbijedili napredovanje u svim segmentima njihovog razvoja, što će im omogućiti i polaganje eksternih ispita koji su uslov za nastavak daljeg školovanja ili uključivanja u društveni život.

LITERATURA

- [1] Biondić I. (1993): *Integrativna pedagogija, Odgoj djece s posebnim potrebama*, Školske novine, Zagreb
- [2] Vladislavljević, S. (1987): *Afazije i razvojne disfazije*, Naučna knjiga, Beograd
- [3] Golubović, S. i grupa autora (2005): *Smetnje u razvoju kod dece mlađeg školskog uzrasta*, Defektološki fakultet, Beograd
- [4] Lazarević, E. (2006/1): *Formiranje pojmova kod disfazične dece školskog uzrasta*, *Pedagogija*, Vol. 64, br. 2, str. 236–246.
- [5] Lazarević, E. (2006/2): *Uticaj jezičkih poremećaja na školsko postignuće*, *Nastava i vaspitanje*, br. 4, str. 446–460.
- [6] Milić, S. (2002): *Individualizovani pristup u vaspitno-obrazovnom procesu*, Pedagoški centar Crne Gore, Podgorica
- [7] Ministarstvo prosvjete i sporta (2008), *Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori*, Podgorica
- [8] Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (2007): *Upute za provođenje državne mature za pristupnike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama*, Zagreb
- [9] Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (2007): *Upute za vanjsko vrjednovanje obrazovnih postignuća učenika s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama u osnovnoj školi*, Zagreb
- [10] *Pedagoška enciklopedija I* (1989): Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- [11] Radivojević i sar. (2007): *Vodič za unapređivanje inkluzivne obrazovne prakse*. Fond za otvoreno društvo, Beograd
- [12] Hrnjica, S. – ured. (2004): *Škola po meri deteta – priručnik za rad sa učenicima redovne škole ometenim u razvoju*. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta i Save the Children UK

Zorica MINIĆ, Vesna LAZOVIĆ

PUPILS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS AND EXTERNAL KNOWLEDGE ASSESSMENT

Summary

The aim of external assessment of knowledge at the system level is to monitor and control the outcomes of education, while for student, the individual achievement is of great importance for continuation of education and involvement in social life. External testing of educational achievements of students at school is extremely demanding, and specific in relation to students with special educational needs. For each exam and each student it is necessary to make a separate list of adjustment

of test technology. Adjustment of test technology includes the accessibility of facilities for conducting the examination, with special aids, special/custom equipment, adjusted test material, an exemption from the examination or its part which student cannot take with the help of personal assistant due to the type and degree of disability, and extended time for exams.

116 representatives of schools were surveyed who have indicated us the diversity of needs, incomplete documentation of the students, problems in work, because teachers are often competent to recognize the special needs of a child, but not to provide the best approach to work. We were interested in the number of students with certain types of problems, documentation that these children have, the opinion of the coordinator (mainly professional associates) on external testing of students with special educational needs.

Respondents think that the external assessment will significantly raise the quality of work with these children through providing information being useful for improving the program, working methods, criteria of evaluation and finding effective methods of training. Results of external assessment will be a significant help to parents and the Commission to adequately direct the child.

Key words: Examination Centre, external assessment, special educational needs, inclusive Education, the educational program, adjustment of test technology, customizing the test material, personal assistant, evaluation